

RESÛLÎ SÖZLÜĞÜ'NÜN TÜRKÇE SÖZ VARLIĞI

Galip Güner (2017), Resûlî Sözlüğü'nün Türkçe Söz Varlığı, Kesit Yayınları, İstanbul, 174 s. ISBN: 978-605-9408-41-7

Hanife GEZER*

Gazi Türkiyat, Güz 2017/21: 225-240

Kıpçaklar, XI. yüzyıl başlarında Yayık boylarında yaşıyorken 1030 yılı civarında Macaristan, Lehistan ve Bizans topraklarına girmişler ve Doğu Avrupa bozkırlarına yerleşmişlerdir. Bu zamandan sonra Doğu Avrupa-Batı Sibiry bozkır bölgeleri İslam kaynaklarında “Deşt-i Kıpçak” adıyla anılmaya başlamıştır.

Bizans ve Rus prenslikleriyle savaşmışlar, XII. yüzyılda Gürcistan, Güney Rusya, Romanya, Bulgaristan ve Macaristan'da önemli rol oynamışlardır. Hatta Kıpçak halkının bir kısmı Macaristan'da kalarak Macarlaşmışlardır. Selçuklulara karşı Gürcüleri korumuşlar, 1241 yılından sonra bir kısmı Altın Orda Devletinin bir unsuru olurken bir kısmı ise Mısır-Suriye bölgesine yerleşip Memluk Devleti'ni kurmuşlardır. (Argunşah 2012: 266)

XII-XIII. yüzyıllarda Mısır'da hüküm süren Eyyûbîler Devleti zamanında Orta Asya'dan Oğuz ve Kıpçak Türkleri göç edip bu topraklara yerleşmişlerdir. Kıpçaklar Eyyûbî ordularında önemli bir güç hâline gelmişlerdir. 1250 yılında Eyyûbî hâkimiyetine son vererek devlet yönetiminin Kıpçak Türklerinde olduğu ama nüfusun büyük çoğunluğunu Oğuzların meydana getirdiği Memluk Devleti'ni kurmuşlardır. Eyyûbî hâkimiyetinin ortadan kalkmasıyla Eyyûbî orduları ile birlikte Yemen'e gelen Oğuz (Türkmen) kökenli Resûlî ailesi de 1229 yılında Resûlî hanedanlığını kurmuş ve iki yüzyıldan fazla bu bölgede hüküm sürmüşlerdir. (Tomar 2009: 221)

İki yüz yirmi beş yıl Yemen'de hüküm süren Resûlî sultanları, siyasî birliği sağlamadaki başarılarının yanı sıra pek çoğu farklı alanlarda eser telif etmişlerdir. İlme ve ulemaya verdikleri değerden dolayı Yemen'e tüm İslam tarihi boyunca ilmî açıdan en parlak dönemini yaşatmışlardır. (Tomar 2009: 222)

Resûlî hanedanlığının altıncı sultanı El-Melikü'l-Efdal tarafından yazılmış olan Arapça bir antolojide (*Fusûl Mecmû'a fi'l-envâ ve'z-zurû ve'l-hisâd*) astronomi, astroloji, takvim, tıp, coğrafya ve siyaset gibi birçok alanda bilgiler bulunmasının yanı sıra yirmi sayfalık Arapça, Farsça, Türkçe, Moğolca, Grekçe ve Ermenice kelime sütunlarından oluşan altı dilli (hexaglot) bir sözlük de bulunmaktadır. Bu sözlüğün, 1998 yılında

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/TÜRKİYE, hanifegezer@gmail.com

Daniel Martin Varisco ve G. Rex Smith tarafından faksimilesi, 2000 yılında da Peter Golden editörlüğünde de metin yayımlanmıştır.

Resûlî Sözlüğü sistemi yönüyle kelimelerin yer aldığı dil sütunlarının sıralanışı açısından değişkenlik göstermekte ve kavram alanları bakımından sınıflandırılan kelimelerde tam bir tutarlılık bulunmamaktadır. (Güner 2017: 16-17)

Kıpçak ve Oğuzların birlikte yaşaması bu dönemde verilen eserlerin karma bir dil ile yazılmasına, bu karma dili oluşturan lehçelerin tabakalaşmasına sebep olmuştur. (Eckmann 2003: 53-54.) Resûlî Sözlüğü'ndeki Türkçe söz varlığında da bu göze çarpmaktadır. Resûlî Sözlüğü'nde Kıpçak-Oğuz (Türkmen) lehçelerinden oluşmuş bir söz varlığı söz konusudur.

ESERİN İÇERİĞİ

2009 yılında Erciyes Üniversitesinde 4-5 Mayıs tarihlerinde düzenlenen IV. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda yazar tarafından "The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot Üzerine Düşünceler" başlıklı bir bildiri sunulmuş, bu bildirinin gözden geçirilmiş hâli daha sonra 2012 yılında Dil Araştırmaları dergisinin 10. sayısında makale olarak yayımlanmıştır. Yazarın eserin arka kapağında da belirttiği üzere, The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot eserinin Türkiye'de fazla tanınmıyor ve bu eserden yeterince istifade edilmiyor olması yazarı böyle bir çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Çalışma, 1- Ön Söz (s.7-9), 2- Giriş (s.11-17), 3- Kısaltmalar (s-19), 4- Resûlî Sözlüğü'nün sahip olduğu Türkçe söz varlığı (s.21-143), 5- Kaynakça (s.145-149) ve 6- Tıpkıbasım (s.151-174) bölümlerinden oluşmaktadır. Altı dilli sözlüğün Türkçe (Kıpçak-Oğuz) sütunundaki kelimeler üzerine yapılan bu çalışmada, Peter Golden editörlüğünde Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti ve Edmund Schütz tarafından 2000 yılında yayımlanan çalışma temel alınmıştır. Eserdeki Türkçe kelimeler Arap harflerinden söz konusu yayın ile karşılaştırılarak tekrar okunmuş, anlamlandırılmış ve El-Melikü'l-Efdal'ın kavram alanları bakımından sınıflandırdığı söz varlığı alfabetik olarak sözlük düzeninde sıralanmıştır.

Yazarın sahip olduğu farklı okuma ve anlamlandırmalar esere yansıtılırken temel alınan eserdeki görüşle yazarın görüşünün karşılaştırılabilmesi için Golden editörlüğünde hazırlanan yayındaki okuma biçimleri KD kısaltması ile madde başında parantez içerisinde verilmiştir.

Örneğin Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde üç sütunun bulunduğu 211-D bölümünde geçen الوا kelimesi Golden editörlüğünde yayımlanan kaynak eserde "alwâ" şeklinde okunmuş, Güner ise bu kelimeyi "alvâ" şeklinde okumuştur. Kaynak eserdeki okuma farkını göstermek için "alvâ" olarak yeniden düzenlediği madde başının anlamından sonra parantez içerisinde (KD: alwâ) şeklinde vermiştir. Alıntı kelimelerin ait

oldukları diller parantez içerisinde gösterilmiştir. Schöniĝ'in kaynak eserdeki kapalı e'li kelimelerin gösterilmemesine yönelik eleştirisi¹ Güner tarafından göz önüne alınmış ve Türkçe kelimeler yeniden okunurken kapalı e'ler gösterilmiştir.

ESERİN ÖNEMİ

Resûlî Sözlüğü, Kıpçak dönemine ait diğer eserlerde bulunmayan Kıpçak-Oğuz (Türkmen) lehçelerine ait Türkçe kelimeler içermektedir. Bu kelimeler, Türk dilinin Karahanlı döneminde sahip olduğu söz varlığını Harezmi-Kıpçak dönemlerinde de tarihsel gelişimiyle takip edebilmemiz ve kelimelerin sahip olduğu anlamsal çeşitliliği tanımlamamız açısından önem arz etmektedir. Çünkü Karahanlı döneminde var olan ama Harezmi dönemi ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde bulunmayan bazı kelimelerin unutulup gitmediği Resûlî Sözlüğü'ndeki kullanılışlarıyla ispat edilebilmektedir. Bazı kelimeler ise Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak döneminde sahip oldukları anlamlardan farklı olarak Resûlî Sözlüğü'nde yeni anlamlarda kullanılmıştır. Eserin öneminin ortaya koyulması için eserdeki Türkçe söz varlığına üç açıdan bakabiliriz:

1. Karahanlı Dönemi Eserlerinden Sonra Harezmi Dönemi Eserlerinde Takip Edilemeyip Kıpçak Dönemi Eserleri İçerisinden Sadece Resûlî Sözlüğü'nde Tespit Edilen Kelimeler

aķ:

(1) "Oğuz lehçesinde beyaz", [Kar.T.] DLT I, 81; AH 25

(2) "(Türklerde at için) kır renkli olan", [Kar.T.] DLT I, 81

[Kıp.T.] RS 204a-28²

(Bu kelime "kır, gri renkli olan (at)" anlamıyla DLT'den sonra sadece RS'de bulunmaktadır. Bunun yanında Kıpçak dönemi eserlerinden EDM 6b/9'de **aķ bal** şeklinde "arı balı" anlamında ve Kİ 17'de **aķ az** şeklinde "bacaklarında beyaz lekeler bulunan sarı at" anlamında kullanılan **aķ** ile yapılan kelime grupları ilgi çekicidir.)

alaçu: "geniş çadır", [Kar.T.] DLT I, 136;

¹ Schöniĝ, Claus, "The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol, Translated by: Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti and Edmund Schütz with introduction by Peter B. Golden and Thomas T. Allsen. Edited with notes and commentary by Peter B. Golden, Leiden-Boston-Köln, 2000", Turkic Languages, Vol. 5, s.297-312.

² Güner, bu kelimeyi "beyaz (at)" olarak anlamlandırmıştır. Kelimeye karşılık olarak Arapça sütununda **al-aşhab** "gray", Farsça sütununda **öing** "white, gray", Moğolca sütununda ise **saqlâ** "gray horse" kelimeleri verilmiştir. The Kings Dictionary, Peter B. Golden, s.277.

[Kıp.T.] RS *alaçuk*, 202a-7;

(Bu kelime **DLT**'deki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinden olan **CC** ve **İH**'de farklı anlamda tespit edilmiştir. **CC-I** 40a/14'de *alaçuk* şeklinde "baraka, kulübe" anlamında ve **İH** 6'da *alacu* (alacuk derler) biçiminde "çerden çöpten yapıp eskiden deri örtülen sonra kıldan yünden örme adı çul örtülen küçük adı çadır, derim evi" anlamında geçmektedir.)

arçar: "boynuzundan bıçak sapı yapılan dişi dağ keçisi", [Kar.T.] DLT I, 117;

[Kıp.T.] RS 199c-6.

bağırdağ: "kadın göğüslüğü, yelek benzeri kadın üst giysisi", [Kar.T.] DLT I, 502;

[Kıp.T.] RS *bağırtağ*, 195a-3.

(Bu kelime "beşik bağı" anlamında **KMTT** 19b/12'de geçmektedir. Ama **DLT**'deki anlamında Harezmi ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

balık: "Oğuz lehçesinde çamur", [Kar.T.] DLT I, 248; DLT *balık*, I, 379;

[Kıp.T.] RS 202a-4;

çönek: "Çiğil lehçesinde kutu, kap", [Kar.T.] DLT II, 290;

[Kıp.T.] RS 204b-18;

emigdaş: "aynı memeden emen çocuklar, sütkardeş", [Kar.T.] DLT I, 407;

[Kıp.T.] RS *émikdaş*, 200c-10;

eşiç: "tencere", [Kar.T.] DLT I, 52;

[Kıp.T.] RS *éşiç*, 193b-13;

içlik: "eyerin altına konan örtü", [Kar.T.] DLT I, 102

[Kıp.T.] RS 205a-19;

(Bu kelime "astar" anlamında Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden **HAP** 55: 54'de ve Kıpçak dönemi eserlerinden **KMTT** 20b/2'de geçmektedir. Ama **DLT**'deki anlamında Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

içmek: "kuzu derisinden kürk", [Kar.T.] DLT I, 102;

[Kıp.T.] RS 195a-4;

kaşak: "kamuş, saz, buğdaygillerden bir bitki", [Kar.T.] DLT I, 383;

[Kıp.T.] RS 202a-28;

kırgıl:

(1) “yaşını başını almış, olgun, yetişkin”, [Kar.T.] DLT I, 483; KB 2371; TİEMKök 5: 110;

(2) “kırçıl (saç)”, [Kar.T.] KB 2372;

[Kıp.T.] RS 203c-1;

(Bu kelime sahip olduğu ikinci anlam olan “kırçıl” anlamı ile Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

kömürgen: “ada soğanı”, [Kar.T.] DLT I, 522;

[Kıp.T.] RS *kömüren*, 211b-5;

köpçük: “Oğuz lehçesinde eyer yastığı”, [Kar.T.] DLT I, 478;

[Kıp.T.] RS 196a-23;

sağdıç: “dost, arkadaş”, [Kar.T.] DLT I, 455;

[Kıp.T.] RS 192a-12;

sakalduruk: “başlık sıkı dursun ve düşmesin diye çene altından bağlanan ip”, [Kar.T.] DLT I, 530;

[Kıp.T.] RS *sakalduruğ*, 205c-17;

(Bu kelimeyle bağlantılı olarak İH’de *sakanduruğla* şeklinde “atı yularlamak, ipi sakağı altından geçirmek ” kelimesi geçmektedir. Ama *sakalduruk* kelimesi DLT’deki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

sañ: “kuş pisliği”, [Kar.T.] DLT III, 357;

[Kıp.T.] RS 200b-19;

sökti: “Barsan lehçesinde un elendikten sonra elek üstünde kalan kabuk kırıntıları, kepek”, [Kar.T.] DLT I, 416; KB 4767;

[Kıp.T.] RS 194a-9

tağar: “hububat çuvalı, çul”, [Kar.T.] DLT II, 306; KB 6571;

[Kıp.T.] RS 201b-25;

tin: “yular, dizgin”, [Kar.T.] DLT I, 339;

[Kıp.T.] RS 196b-10;

tırumtay: “yırtıcı ve avcı kuşlardan biri, ala doğan”, [Kar.T.] DLT III, 243;

[Kıp.T.] RS 189c²-11;

tutun-:

(1) “av hayvanı vb. şeyleri kendi başına tutmak, yakalamak”, [Kar.T.] DLT II, 143;

(2) “(ay ve güneş vb.) tutulmak”, [Kar.T.] DLT II, 143;

[Kıp.T.] RS 192b-19;

(Bu kelime ikinci anlamı olan (ay ve güneş vb.) tutulmak” anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Kıpçak dönemi eserlerinde ay veya güneş tutulması için *tutul-* kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. BM 9a/2’de *tutul-*, ve TZ 48a-8’de *tutul-*, eserleri bu kullanıma örnektir. İkinci anlam için *tutun-* kelimesinin kullanıldığı tek eser RS’dir.)

tüpi: “şiddetli rüzgâr, kar fırtınası”, [Kar.T.] DLT III, 216;

[Kıp.T.] RS 198a-18;

ulus: “Çiğil lehçesinde köy, Balasagun ve Argu ülkesinden onlara tabi olanlarda şehir, kent”, [Kar.T.] DLT I, 62; R 4: 75; KB 3327; TİEMKök 12: 82;

[Kıp.T.] RS *ulus*, 193a-29;

(Bu kelime DLT’deki anlamıyla Harezmi ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Sadece “halk, ulus” anlamında Harezmi dönemi eserlerinden HŞ 1026’de *ulus* şeklinde geçmektedir.)

uruq: “ip, halat, urgan”, [Kar.T.] DLT I, 66;

[Kıp.T.] RS 205a-30;

ügre: “tutmaca göre daha ince hamur şeritleriyle yapılan bir yemek, erişte”, [Kar.T.] DLT I, 127;

[Kıp.T.] RS 205a-38;

üp ürün: “Çiğil lehçesinde bembeyaz”, [Kar.T.] DLT I, 34;

[Kıp.T.] RS *üpürün*, 196b-20;

yağak: “ceviz”, [Kar.T.] DLT I, 90;

[Kıp.T.] RS 202b-12;

yemdü: “kasık kılı”, [Kar.T.] DLT III, 31;

[Kıp.T.] RS *yemdü*, 199a-11³;

³ Atalay, bu kelimeyi “kasık”, Ercilasun ve Akkoyunlu ise “kasık kılı” olarak anlamlandırmışlardır. Güner ise kelimeye karşılık olarak “kasık, kasık kılı” anlamlarını vermiştir. Resûlî Sözlüğü’nde Arapça sütununda العانة (al-’âna), Farsça sütununda زهار بوي (bü-i zahâr), Moğolca sütununda ise سورسون (süresün) şeklinde geçen

yin (I):

(1) “beden, insan vücudu”, [Kar.T.] DLT III, 92;

[Kıp.T.] RS 190a-28;

(2) “deri, ten”, [Kar.T.] DLT III, 92;

(3) “vücudun parçalarından her biri”, [Kar.T.] TİEMKök 7: 22;

(Bu kelime ilk anlamıyla DLT'den sonra Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

yorınça: “yonca”, [Kar.T.] DLT *yorınça*, III, 375; DLT III, 431;

[Kıp.T.] RS *yorınça*, 202b-25

(Bu kelime DLT'den sonra Harezmi dönemi eserlerinde ve Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Sadece İH 32'de *yonça* şeklinde geçmiştir.)

2. Karahanlı Dönemi Eserlerinden Sonra Harezmi Dönemi Eserlerinde Takip Edilebilen Ama Kıpçak Dönemi Eserleri İçerisinde Sadece Resûlî Sözlüğü'nde Tespit Edilen Kelimeler

ağış:

(1) “yokuş”, [Kar.T.] KB 903;

[Har.T.] KE 225v8;

[Kıp.T.] RS 191b-13;

(2) “yükselme, yükseliş, çıkış”, [Kar.T.] DLT I, 61; KB 6039;

(Bu kelime birinci anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden KE'de tespit edilmiştir. Bu anlamıyla Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

bağış:

(1) “parmakların ve başka uzuvların ek yerleri, eklem, boğum”, [Kar.T.] DLT I, 367; TİEMKök 8: 12;

[Har.T.] HAP 76: 28; KE 86v4;

[Kıp.T.] RS 198c-14;

(2) “kamuş ve benzerlerinin boğumları”, [Kar.T.] DLT I, 367;

kelimeyi Golden ve diğerleri, “pubes (kasık kılı)” olarak anlamlandırmıştır. Bize göre de bu kelimenin anlamı sadece “kasık kılı” olmalıdır.

(Bu kelime birinci anlamıyla Harezm dönemi eserlerinden **HAP** ve **KE**'de geçmektedir. Bu anlamıyla Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

balık: “kale, şehir”, [Kar.T.] DLT I, 379;

[Har.T.] HŞ 2856;

[Kıp.T.] RS 201c-21;

(Bu kelime Harezm dönemi eserlerinden **HŞ**'de tespit edilmiştir. Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

boğmak: “gerdanlık, kolye, gelin gerdanlığı”, [Kar.T.] DLT I, 466;

[Har.T.] KE 77r5;

[Kıp.T.] RS 195a-11;

(Bu kelime Harezm dönemi eserlerinden **KE**'de tespit edilmiştir. Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

ini: “erkeğin kendisinden küçük erkek kardeşi”, [Kar.T.] DLT I, 93; R 12: 89; KB 3784;

[Har.T.] HŞ 3802;

[Kıp.T.] RS 200b-26⁴;

(Bu kelime Harezm dönemi eserlerinden **HŞ**'de tespit edilmiştir. Kıpçak dönemi eserlerinde **CC-I** 49a/14'de **ini** şeklinde “erkek torun” anlamında ve **Kİ** 24'de **inim** şeklinde “büyüğün küçüğe hitap ettiği zaman söylediği kelimedir, aslı itibariyle ‘küçük kardeş’ demektir” anlamında geçmektedir.)

kapuğcı: “bekçi”, [Kar.T.] KB 3768;

[Har.T.] HŞ 2366;

[Kıp.T.] RS **kapuçı**, 198b-6;

(Bu kelime **KB**'deki anlamıyla Harezm dönemi eserlerinden **HŞ**'de tespit edilmiştir. Aynı anlamla Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Kıpçak dönemi eserlerinden **KMTT** 25b/5'de **kapuçı** şeklinde “hizmetçi” anlamında geçmektedir. Bu şekil Harezm dönemi eserlerinden **NF**'de “hizmet” anlamında geçen **kapuğ** kelimesini tanımlaması açısından önemlidir.)

⁴ Güner, bu kelimeyi “küçük erkek kardeş” yerine yanlışlıkla “küçük kız kardeş” olarak anlamlandırmıştır. Bu yanlışlığa Türkçe sütununda **ini** kelimesinin hemen altında yer alan **ekeçi** kelimesinin sebebiyet verdiğini düşünüyoruz. Kelimeye karşılık eş anlamlı olarak Arapça sütununda **al-að al-ââîr**, Farsça sütununda **birâdar-i ðurd** ve Moğolca sütununda **deün** kelimeleri verilmiştir.

kuḍḡu: “karasinek, sinek”, [Kar.T.] DLT I, 425; DLT **kuḍḡu**, III, 367;

[Har.T.] HAP **kuyḡu**, 22: 73;

[Kıp.T.] RS **koyḡu**, 195b-28;

(DLT'de **kuḍḡu** ve **kuḍḡu** şekillerinde geçen bu kelime Harezmi dönemi eserlerinden HAP'da **kuyḡu** şeklinde tespit edilmiştir. Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

öçek: “dam, çatı, bina”, [Kar.T.] R 16: 26⁵

[Har.T.] NF 134-14;

[Kıp.T.] RS 193b-7;

(Karahanlı dönemi eserlerinden olan R'de geçen bu kelime aynı anlamla Harezmi dönemi eserlerinden NF'de tespit edilmiştir. Bu anlamda Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Ayrıca NF 325-15'de “ocak” anlamıyla da geçmektedir. Kıpçak dönemi eserlerinden İM'de **öçeş** şeklinde “baca” anlamında geçmektedir. ETZ'de ise “taraf, yan” anlamında geçmektedir. R'de anlamının Kıpçak dönemi eserlerinde tanıklandığı tek eserin RS olması dikkat çekicidir.)

tavar: “Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, mülk, varlık, eşya”, [Kar.T.] DLT I, 234; DLT **tavar**, I, 362; AH 127; R **tavar**, 59: 8; KB **tavar**, 1112; TİEMKök **tavar**, 7: 26;

[Har.T.] AKYB A.II. 42; HŞ 1010; MM **tavar**, 193-1; NF **tavar**, 64-4;

[Kıp.T.] RS 193b-21;

(Bu kelime yukarıdaki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden AKYB, HŞ, MM ve NF'de geçmektedir. Kıpçak dönemine geldiğimizde ise bu anlamla sadece RS'de tespit edilmiştir. Yine “hayvan, dört ayaklı çiftlik hayvanları” anlamıyla Harezmi döneminde HAP 20: 54'de **tavar** şeklinde ve HŞ 2340'da **tavar** şeklinde, Kıpçak döneminde ise BM 13a/1'de **zavar** şeklinde ve RS 199b-5'de **davar** şeklinde geçmektedir.)

tirek: “kavak ağacı”, [Kar.T.] DLT I, 387;

[Har.T.] HŞ **terek**, 909;

[Kıp.T.] RS **tërek**, 202a-21;

(Bu kelime DLT'deki anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden HŞ'de tespit edilmiştir. Bu anlamla Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir. Ama “ağaç” anlamında CC-I 39b/14'de **t'rek** şeklinde, EDM 5b/13'de **tërek** şeklinde, EKK 66a/13'de **terek** şeklinde, BM 9b/8'de **direk** şeklinde ve GT 297/5'de **tërek** şeklinde

⁵ Ata, bu kelimenin anlamını vermemiştir. Ayette, “Allah'ın azabı binalarını, çatılarını, temelinden gelip yıktı...” şeklinde geçmektedir. <http://mushaf.diyaret.gov.tr/> (20.11.2017)

geçmektedir. DLT'deki anlamıyla Kıpçak dönemi eserleri arasından sadece RS'de geçtiği tespit edilmiştir.)

ürün:

(1) "beyaz", [Kar.T.] DLT I, 134; R 7: 108; TİEMKök 2: 210;

[Har.T.] MM 330-1;

[Kıp.T.] RS 196b-14;

(2) "çocukların tırnağına düşen beyazlık", [Kar.T.] DLT I, 134;

(Bu kelime DLT'de geçtiği birinci anlamıyla Harezmi dönemi eserlerinden MM'de tespit edilmiştir. Aynı anlamla Kıpçak dönemi eserleri arasında sadece RS'de geçmektedir. Kıpçak dönemi eserlerinden KMTT 17a/13'de **ürün** şeklinde "süt" anlamında geçtiği tespit edilmiştir.)

yağan: "fil", [Kar.T.] DLT III, 29; AH 487; KB *yağan*, 3391;

[Har.T.] HŞ 1281;

[Kıp.T.] RS 195a-26

(DLT ve AH'de *yağan*, KB'de *yağan* şeklinde geçen kelime Harezmi dönemi eserlerinden HŞ'de tespit edilmiştir. Kıpçak döneminin diğer eserlerinde tespit edilememiştir.)

3. Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Döneminin Diğer Eserlerine Göre Farklı Anlam Kazanan ve Kazandığı Anlamla Sadece Resûlî Sözlüğü'nde Tanımlanabilen Kelimeler

altın: "ticari değeri yüksek olan metal, altın", [Kar.T.] DLT I, 52; R 9: 34; KB 188; TİEMKök 7: 148;

(Bu kelimenin, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerinde "altın" anlamında kullanılırken Kıpçak döneminde RS 201b-21'de **altın** şeklinde "altın para, dinar" anlamı kazandığı tespit edilmiştir.)

benek:

(1) "bakır para", [Kar.T.] DLT I, 386;

(2) "Argu lehçesinde tane, habbe", [Kar.T.] DLT I, 386;

(Bu kelimenin Karahanlı döneminde DLT'de "bakır para" ve "tane, habbe" anlamlarında kullanıldığı, bu anlamlarda Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerinde geçmediği tespit edilmiştir. Kıpçak döneminde RS 190b-8'de **benek** şeklinde geçtiği ve "küçük leke, ben" anlamı kazandığı tespit edilmiştir.)

boş:

- (1) "hür, ergin, özgür, serbest", [Kar.T.] DLT I, 330; KB 2307; TİEMKök 4: 25;
- (2) "içinde kimse ya da bir şey bulunmayan, dolu olmayan", [Kar.T.] DLT III, 124;
- (3) "boşanmış", [Kar.T.] DLT III, 124; TİEMKök 2: 229;
- (4) "sölpük, pörsük, gevşek"; [Kar.T.] DLT III, 124;
- (5) "boş kalmış, bir işten veya bir şeyden kurtulmuş, başıboş, sahipsiz", [Kar.T.] DLT III, 124;
- (6) "mec. bilgisiz", [Kar.T.] AH 137;

(Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde bu kelime yukarıdaki anlamlarda kullanılırken Kıpçak döneminde RS 205d-14'de bu anlamlardan farklı olarak "hayal kırıklığı, hüsrân" anlamını kazandığı tespit edilmiştir. Bu anlamla sadece RS'de geçmektedir.)

burçak:

- (1) "burçak", [Kar.T.] DLT I, 466;
- (2) "ter taneleri", [Kar.T.] DLT I, 466;

(Bu kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak döneminde yukarıdaki anlamlarda kullanılırken Kıpçak döneminde RS 194a-6'da bu anlamlardan farklı olarak "mercimek" anlamını kazandığı tespit edilmiştir. Bu anlamla sadece RS'de geçmektedir.)

çaq- : "Oğuz lehçesinde kışkırtmak, iki kişinin arasını açmak", [Kar.T.] DLT II, 17;

(DLT'de yukarıdaki anlamda geçen bu fiilin, Harezmi dönemi eserlerinden NF 67-9'de ve Kıpçak dönemi eserlerinden CC-I 4b/11; KMTT 39a/11 ve EKK 10b/1'de "gammazlık etmek, birini bir büyüğe şikâyet etmek" anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Kıpçak dönemi eserlerinde bu anlamdan farklı olarak sadece GT 292/12'de "birinin ayıbını açık etmek, ifşa etmek" anlamında geçmektedir. Bu anlamlardan farklı olarak RS 190c-28'de **çaqmaq**, "iftira" kelimesi geçmektedir. Bu kelime Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak dönemi eserleri içerisinde sadece RS'de geçmektedir.)

çalpak:

- (1) "pislik, kir", [Kar.T.] DLT I, 470;

⁶ Güner, bu kelimeyi **çou[ı]maú** şeklinde okumuştur. Golden ve diğerlerinin okuduğu şekil olan **çaúmaú** şeklinin **çaú-** "kışkırtmak, iki kişinin arasını açmak" köküyle bağlantılı olduğu düşünüldüğünden **çaúmaú** okunuşu kabul edilmiştir.

(2) “karışık, kötü, fena, utanç verici (iş)” , [Kar.T.] DLT I, 470; R 16: 90; TİEMKök 4: 22;

(3) “fuhuş”, [Kar.T.] TİEMKök 4: 15;

(Karahanlı ve Harezmi döneminde yukarıdaki anlamlara sahip olan kelime Kıpçak döneminde bu anlamlardan farklı olarak RS 199a-29’de *çapaú* şeklinde geçmiş ve “gözdeki pislik, yapışıklık” anlamını kazandığı tespit edilmiştir. Kıpçak dönemi eserleri içerisinde bu anlamda sadece RS’de geçmektedir.)

erk: “otorite, kudret, güç, hükümlanlık”, [Kar.T.] DLT I, 43; AH 256; AH *irk*, A 256R 34: 21; KB 3440; TİEMKök 17: 65;

(Karahanlı döneminde *erk* ve *irk* şekillerinde yukarıdaki anlamda geçen kelime Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde de bu anlamla tespit edilmiştir. Kıpçak döneminde bu anlamdan farklı olarak RS 199b-28’de “iğdiş edilmiş koç”, anlamı kazandığı tespit edilmiştir.)

isig:

(1) “sıcak, kaynar”, [Kar.T.] DLT I, 72; R 9: 81; KB 829; TİEMKök 20: 119;

(2) “iltifat”, [Kar.T.] KB 3183;

(Bu kelime Karahanlı döneminde yukarıdaki anlamlara sahip iken Harezmi döneminde “sıcaklık, ısı, hararet” anlamı kazanmış ve bu anlamla Kıpçak dönemi eserlerinde de kullanılmıştır: Harezmi döneminden HAP 9: 81; HŞ 1339 ve Kıpçak döneminden BM *ıssıú*, 15a/4 örneklerini verebiliriz. Kıpçak döneminde bu anlamların dışında RS 196b-24’de yeni bir anlam olarak “humma, sıtma” anlamı kazandığı ve bu anlamla sadece bu eserde geçtiği tespit edilmiştir.)

kapak: “göz kapağı”, [Kar.T.] DLT I, 382;

(DLT’de yukarıdaki anlama sahip olan ve Harezmi ve Kıpçak dönemi eserlerinde de bu anlamda kullanıldığı tespit edilen kelimenin RS 189c²-15’de bu anlamdan farklı olarak “örtü” anlamı kazandığı ve bu anlamla Kıpçak dönemi eserleri arasında sadece RS’de kullanıldığı tespit edilmiştir.)

ok:

(1) “ok, savaş ve avlanma aracı”, [Kar.T.] DLT II, 196; AH 140; R 5: 3; KB 2055;

(2) “mirastan düşen pay”, [Kar.T.] DLT I, 48;

(3) “araziye ve evin kurulacağı yeri belirlemek üzere uygulanan kura”, [Kar.T.] DLT I, 48;

(4) “pay ve toprak hisselerini paylaşmak için atılan ok”, [Kar.T.] TİEMKök 3: 44;

(5) “evin orta direği”, [Kar.T.] DLT I, 37;

(Karahanlı döneminde yukarıdaki anlamlara sahip olan kelimenin, Harezmi ve Kıpçak dönemlerinde sadece birinci anlam olan “savaş ve avlanma aracı, ok” anlamlarıyla eserlerde geçtiği tespit edilmiştir. Ama Kıpçak döneminde RS 202a-14'de beşinci anlam olan “evin orta direği” anlamıyla paralel yeni bir anlam olarak “çadır direği” anlamı kazandığı tespit edilmiştir.)

tegiş-:

(1) “ulaşmak, erişmek”, [Kar.T.] DLT II, 105;

(2) “başkalaşmak, değişmek”, [Kar.T.] TİEMKök 10: 64

(DLT ve TİEMKök'de yukarıdaki anlamlarda kullanılan kelimenin, Harezmi döneminde HŞ 1017'de “takas yapmak, değiştirmek” anlamı kazandığı tespit edilmiştir. Karahanlı ve Harezmi dönemi eserleri içerisinde başka yerde geçmeyen kelimenin Kıpçak dönemi eserleri içerisinde sadece RS 205a-3'de geçtiği ve burada da yeni anlam olarak “hediyeleşmek” anlamı kazandığı tespit edilmiştir. Kazandığı bu yeni anlam diğer eserlerde tespit edilememiştir.)

töşek: “döşek, yatak”, [Kar.T.] DLT I, 387; R 4: 34; KB 3838; TİEMKök 3: 12;

(Bu kelime Harezmi dönemi ve Kıpçak dönemi eserlerinde yukarıdaki anlamda kullanılırken RS 193b-8'de *töşegü* şeklinde “kilim” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamıyla diğer eserlerde tespit edilememiştir.)

yılqıç: “hayvan besleyicisi, çoban”, [Kar.T.] KB 5590;

(Bu kelime Karahanlı döneminde sadece KB'de yukarıdaki anlamda geçerken Harezmi döneminde tespit edilememiştir. Kıpçak dönemi eserleri arasında ise sadece RS 198b-5'de “at bakıcısı, seyis” anlamında kullanılmıştır. Kelime önce “bütün hayvanların bakıcısı, çoban” anlamındayken, “at bakıcısı, seyis” anlamını kazanmış ve kelime anlam daralması meydana gelmiştir.)

SONUÇ

198b-8'de geçen Arapça الرعية (*al-ra'îya* “subjects”), Farsça قلانده (*qalāndih*), Moğolca اينه كون (*ene kūn* “this person”) kelimelerine karşılık olarak Türkçe sütununda verilen قلانليغ *qalanlıg* kelimesini “uyruk, tebaa” olarak anlamlandıran Güner, kelimenin anlamı konusunda emin değildir. Bize göre bu kelime Eski Uygar Türkçesi döneminde geçen *kalan* “bir vergi çeşidi, arazi vergisi” kelimesinden türeyip *qalan+lıg* “kalan vergisi vermekle mükellef olan kimse” anlamına geliyor olabilir. Bu eserde “kalan vergisi

⁷ Bu kelime Eski Türkçe dönemi eserleri içerisinde sadece Eski Uygarca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı'nda tespit edilmiştir.

toplayan kişi” anlamında **kalançı** kelimesi geçmektedir ama **kalanlık** kelimesi tespit edilememiştir.

Sonuç olarak Kıpçak sahası eserleri arasında, Resûlilerin bıraktığı eserlerden biri olarak yer alan Resûlî Sözlüğü, anlambilim ve sözcükbilim açısından önem arz eden bir Türkçe malzemeye sahiptir. Güner’in yaptığı bu çalışma sayesinde eserin sahip olduğu Türkçe söz varlığı ortaya konulmuş, Kıpçak Türkçesi dönemi çalışmaları açısından önemli bir boşluk doldurulmuştur. Türklük bilimine yaptığı katkıdan dolayı Doç. Dr. Galip Güner’i kutluyoruz.

TARANAN ESERLER VE KISALTMALARI

[Kar.T.]: Karahanlı Türkçesi Dönemi

DLT: Divanü Lügati’t-Türk:

- Besim ATALAY (2006), Divanü Lügati’t-Türk I, II, III, IV, Ankara: TDK Yayınları.
- Ahmet Bican ERCİLASUN ve Ziyat AKKOYUNLU (2014), Divanü Lügati’t-Türk, Ankara: TDK Yayınları.

KB: Kutadgu Bilig: R. Rahmeti ARAT (1979), Kutadgu Bilig III, İndeks, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

AH: Atabetü’l-Hakayık: R. Rahmeti ARAT (2006), Ankara: TDK Yayınları.

R: Türkçe İlk Kur’an Tercümesi (Rylands Nüshası): Aysu ATA (2004), Ankara: TDK Yayınları.

TİEM: Türk İslam Eserleri Müzesi Satır arası Kur’an Tercümesi:

- Abdullah KÖK (2004), 1v/235v/2), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Suat ÜNLÜ (2004), 235v/3-450r/7), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

[Har.T.]: Harezmi Türkçesi Dönemi

AKYB: Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi: A. Melek ÖZYETGİN (1996), Ankara: TDK Yayınları.

ME: Mukaddime’ül Edeb: Nuri YÜCE (1993), Ankara: TDK Yayınları.

KE: Kısas’ül Enbiya: Aysu ATA (1997), Ankara: TDK Yayınları.

MM: Mu’inü’l-Mürid: Recep TOPARLI ve Mustafa ARGUNŞAH (2014), Ankara: TDK Yayınları.

HŞ: Hüsrev ü Şirin:

- Necmettin HACİEMİNOĞLU (2000), Kutb’un Husrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri, Ankara: TDK Yayınları.
- Ümit Özgür DEMİRCİ ve Sibel KARSLI (2014), Kutb’un Husrav u Şirin’i-Dizin, İstanbul: Kesit Yayınları.

NF: Nehcü’l-Feradis I-II, Semih TEZCAN ve Hamza ZÜLFİKAR (2004), Ankara: TDK Yayınları.

HAP: Hekimoğlu Ali Paşa Kur’an Tercümesi: Gülten SAĞOL YÜKSEKKAYA (1995), An Inter-Linear Translation Of The Qur’an Into Khwarazm Turkish, Part II: Glossary, Harvard University: The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.

İML: İbn Mühenna Lügati: Abdullah Battal TAYMAS (1997), Ankara: TDK Yayınları.

M: Muhabbetnâme: Gandjei TOURKHAN (1959), Roma: Tipografia Del Senato.

SKHar.: Siracü'l-Kulub: Ümrân YAMAN (2016), Doğu Türkçesi ile Yazılan Sirac'ul Kulub, Gramer, Metin, Çeviri, Dizin, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

[Kıp.T.]: Kıpçak Türkçesi Dönemi

CCI: Kodeks Kumanikus I: Mustafa ARGUNŞAH ve Galip GÜNER, (2016), İstanbul: Kesit Yayınları.

CCII: Kodeks Kumanikus II: Mustafa ARGUNŞAH ve Galip GÜNER, (2016), İstanbul: Kesit Yayınları.

Kİ: Kitâb al- İdrâk li-lisân al-Atrâk: Ahmet CAFEROĞLU, (1931), İstanbul: Evkaf Matbaası.

KMTT: Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mogoli: Recep TOPARLI, (2000), Ankara: TDK Yayınları.

K: Kitab'ül Ef'al: Emin EMİNOĞLU, (2011), Ankara: Akçağ Yayınları.

EDM: Ed-dürretü'l Mudiyye fi'l Lugatı't Türkiyye: Recep TOPARLI, (1993), Ankara: TDK Yayınları.

EKK: El-Kavninü'l Külliye: Recep TOPARLI, Sadi ÇÖĞENLİ, Nevzat H. YANIK, (1999), Ankara: TDK Yayınları.

ETZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye:

- Besim ATALAY (1945), İstanbul: TDK Yayınları.
- Gulhan AL-TURK, (2006), Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KBM: Kitab-ı Bulgatü'l Müştak:

- Gülhan AL-TURK, (2012), Kitab-ı Bulgatü'l Müştak Üzerine Dil İncelemesi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ananiasz ZAJACZKOWSKI, (1958), Słownik Arabsko – Kıpczacki z okresu Panstwa Mameluckiego, Bulgat al-Muştaq fi Lugat at-Turk wa'l- Qifçaq, Czesc I Nomina, Warszawa.
- Ananiasz ZAJACZKOWSKI, (1954), Słownik Arabsko – Kıpczacki z okresu Panstwa Mameluckiego, Bulgat al-Muştaq fi Lugat at-Turk wa'l- Qifçaq, Czesc II Verba, Warszawa.

RS: Resûlî Sözlüğü:

- Resûlî Sözlüğünün Türkçe Söz Varlığı, Galip GÜNER, (2017), İstanbul: Kesit Yayınları.
- The King's Dictionary The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol, Peter Golden, vd., Handbook of Oriental Studies, section 8: Central Asia, Vol. 4, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000.

GT: Gülistan Tercümesi: Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, (1989), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları.

İM: İrşadü'l Müluk ve's Selatin: Recep TOPARLI, (1992), Ankara: TDK Yayınları.

KFLT: Kitab fi Fıkh bi lisani't-Türki: Mehmet Emin AĞAR, (1989), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

MGİ: Mukaddimet'ül Gaznevi fi'l İbadat (Kitab fi'l-Fıkıh): Ercan KUANIŞBAYEV, (2006), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

MES: Mukaddime-i Ebu'l Leysi Semerkandi: Recep TOPARLI, (1987), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

MG: Munyetü'l Guzat: Mustafa UĞURLU, (1984), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

KFİN: Kitab fi İlmin Nüsshab (Hulasa): H. İbrahim DELİCE, (2003), Hulasa, Okçuluk ve Atçılık, (1a-66a), (İstanbul ve Paris Nüshalarının tenkitli metni), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

KH: Kitab'ül Hayl (Kitab fi Riyazatı'l-Hayl): H. İbrahim DELİCE, (2003), Hulasa, Okçuluk ve Atçılık, (66b-102b), (Paris ve İstanbul nüshalarının karşılaştırmalı metni), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

BV: Baytarat'ül Vazih:

- Mehmet Emin AĞAR, (1986), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (İstanbul Nüshası), İstanbul.
- Can ÖZGÜR, (1988), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Paris Nüshası), İstanbul.

KAYNAKÇA

ARGUNŞAH M. ve YÜKSEKKAYA SAĞOL, G. (2012). *Karahanlıca, Kıpçakça ve Harezmece Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.

AYAZLI, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yayınları.

ECKMANN, János (2003). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (Yayına Hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), Ankara: TDK Yayınları.

GÜNER, Galip (2012). "The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot Üzerine Düşünceler", Dil Araştırmaları, S. 10, Bahar, Ankara, s.141-150.

GÜNER, Galip (2017). *Resûlî Sözlüğünün Türkçe Söz Varlığı*, İstanbul: Kesit Yayınları.

The King's Dictionary: The Rasûlid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol, Translated by: Tibor Halasi-Kun, Peter B. Golden, Louis Ligeti and Edmund Schütz with essays by notes and commentary by Peter B. Golden. Handbook of Oriental Studies, section 8: Central Asia, Vol. 4., Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000.

TOMAR, Cengiz (2009). "Resûlîler ve Âlim Sultanları", Osmanlı Araştırmaları, XXXIII, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı I, İstanbul, s.222-236.

<http://mushaf.diyaret.gov.tr/> (20.11.2017)